

Deportasjonsmonumentet «Sted for erindring»

Dokumentasjon til fredningssak

Bakgrunn

Bakgrunn for fredningen

I forbindelse med Riksantikvarens satsing på nasjonale minoriteters kulturminner, er et utvalg av kulturmiljøer etter den jødiske minoriteten i Norge valgt ut for fredning. Bakgrunnen for denne nasjonale satsingen er en kartlegging av fredete kulturminner i Norge fra 2011, der det ble avdekket at svært få kulturminner knyttet til nasjonale minoriteter var representert på fredningslisten. Som et ledd i fredningsstrategien skal Riksantikvaren løfte frem og få økt kunnskap om våre nasjonale minoriteters kulturminner og frede et utvalg av disse. Kulturminnene som velges ut til fredning skal være representative for jødisk liv og historie i Norge og bidra til å ivareta jødisk historie i en europeisk sammenheng.

Om fredningsobjektet

Navn: Deportasjonsmonumentet/ Sted for erindring

Eier: Kultur- og likestillingsdepartementet

Forvalter: KORO

Grunneier: Oslo Havn

Gnr./bnr. 207/414

Kommune: Oslo

Askeladden ID: 287222

Oppført år: 2000

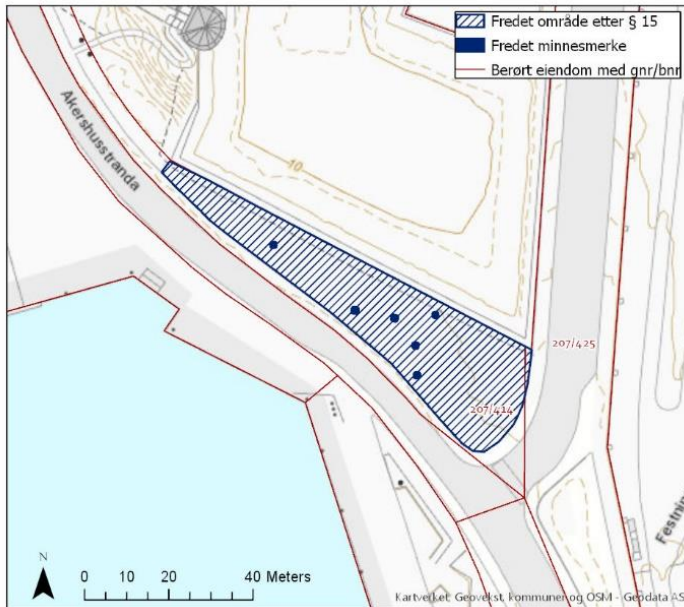
Antony Gormley: *Site of Remembrance /Sted for erindring*, 2000. Skulpturalt kunstverk.

©Antony Gormley

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet - høringsforslag

Lokalisering

Deportasjonsmonumentet ligger på Akershusstranda, ved krysset Akershusstranda og Kongens gate. Det ca. 1,5 mål store området ligger rett sør for Prins Carls bastion ved Akershus festning. Kunstverket står på en gressplen, inntil festningsmuren. Området ligger ved havnepromenaden som går langs Akershusstranda. Stedet ligger rett ved havna, med tidvise cruiseanløp eller andre skip som ligger til kai, samt annen havneaktivitet. Normandieplassen ligger på andre siden av veien for deportasjonsmonumentet.

Kartet viser deportasjonsmonumentet og det fredete arealet.
Fredningskart utarbeidet av Riksantikvaren.

Oversiktskart. Deportasjonsmonumentet er markert med rød sirkel. Kartverket.

Deportasjonsmonumentet ligger ved fjorden, inntil havnepromenaden og Akershusstranda, i et område med både gående, biltrafikk, skipsanløp og annen havneaktivitet.

Deportasjonen av jødene

Minnesmerket *Site of Remembrance/Sted for erindring* er reist til minne om de norske jødene som ble deportert i 1942/1943 og drept. I alt 773 jøder ble deportert til dødsleiren Auschwitz. Bare 35 personer overlevde. Til sammen 250 familier ble utslettet.

Den første deportasjonen skjedde 20. november 1942, da 21 personer ble deportert med «MS Monte Rosa». De fleste ble deportert 26. november 1942, da 529 personer ble deportert med trosskipet «DS Donau». Samme dag ble i tillegg 26 personer ble deportert med lasteskipet «MS Monte Rosa». Ytterligere 158 ble deportert 25. februar 1943 med skipet «MS Gotenland».

Før andre verdenskrig bodde det ca. 2100 jøder i Norge. Jødene ble særlig utsatt for restriksjoner og forfølgelse etter den tyske okkupasjonen. Men de store arrestasjonene og deportasjonene høsten 1942 og våren 1943 ble utført av nordmenn. Den 25. oktober 1942 sendte statspolitijefen ut ordre om at alle mannlige jøder skulle arresteres. Arrestasjonene ble iverksatt allerede dagen etter, i en koordinert aksjon. De jødiske mennene ble internert i ulike interneringsleirer før de senere ble fraktet til Oslo for å deporteres ut av landet, først med skip til Stettin og så videre med tog til endestasjon Auschwitz. Det ble gjennomført en ny arrestasjonsrunde 26. november 1942, samme dag som Donau skulle legge ut. Kvinner og barn ble arrestert og fraktet til pir 1, og dit ble også mennene som hadde sittet i interneringsleirene fraktet. Klokken 14.55 torsdag 26. november 1942 la trosskipet D/S Donau ut fra Utstikker 1, ved den daværende Amerikalinjens kai i Oslo. Om bord var det 529 jøder, men det skulle i utgangspunktet vært flere. På grunn av transportproblemer var det mange av transportene som ikke rakk fram før skipet la ut fra havn.

Ortofoto fra 1956. Pir 1, hvor Donau gikk fra, ligger lengst til høyre i bildet. Piren er senere blitt fylt igjen.
Widerøes flyveselskap/Statens kartverk

Det ikoniske fotografiet tatt i det Donau passerer Vippetangen 26. november 1942.
Georg W. Fossums originalnegativer 1942. Foto: Georg W. Fossum/Nasjonalbiblioteket.

Beskrivelse av det fredete kulturmiljøet

Deportasjonsmonumentet består av i alt åtte stoler. De er fast plassert utover et større område. Deres innbyrdes plassering ser tilsynelatende spredt ut. Stolene er utført i cortanstål, noe som gir en rusteffekt. Alle stolene står i samme retning, vendt mot vest og ut mot fjorden. Alle står uten seter. De er utformet i full størrelse som kopier av spisestuestoler som var vanlig på 1940-tallet. Tallet åtte var valgt for å unngå andre symbolske tallkombinasjoner.

Stolene står på lave eller flate kvadratiske sokler, utført i samme materiale som stolene.

Illustrasjon ved Riksantikvaren. Kartgrunnlag: Kartverket, ortofoto Blom AS, 2014, Oslo kommune.

Plan over stolene som sammen utgjør kunstverket:

Stol 1	Enkel stol
Stol 2	To stoler, med armlener, satt i par
Stol 3	Enkel stol
Stol 4	To stoler, uten armlener, satt i par
Stol 5	Enkel stol
Stol 6	Enkel stol

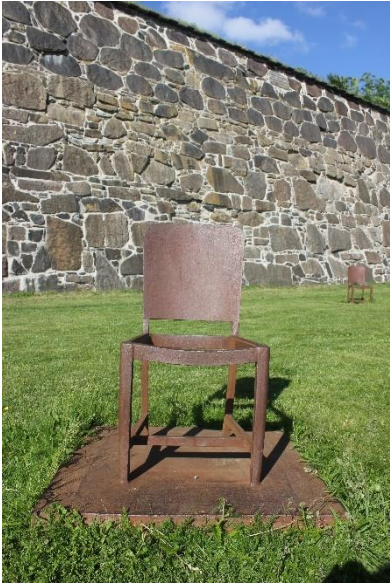
Kunstrommet til deportasjonsmonumentet strekker seg ut mot fjorden, mens festningsmuren danner bakveggen i kunstrommet. Det står seks gamle, store trær innenfor området. Gormley har stedstilpasset kunstverkets plan i forhold til elementene og strukturene i landskapsrommet.

Stolene står utenfor festningsmuren, med ryggen mot samfunnet som sviktet dem. Kunstverket blir en materiell referanse til behandlingen av jødene under krigen.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet - høringsforslag

Stolens utforming, sett fra ulike vinkler.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet - høringsforslag

Stolene er plassert enkeltvis eller i par, for å symbolisere både enslige, par og familier.

Fredningsdokumentasjon deportasjonsmonumentet - høringsforslag

Stoler med armlener, satt i par.

Det andre paret har ikke armlener.

Oversiktsbilde over det fredete kulturmiljøet. Sett fra sør-øst.

Området mot fjorden er del av kunststrømmet til deportasjonsmonumentet.

Omgivelsene sett fra nord-vest.

Samspillet og utsynet til sjøen er vesentlig for plasseringen av kunstverket.

Innenfor det fredete området står det seks eldre, større trær.

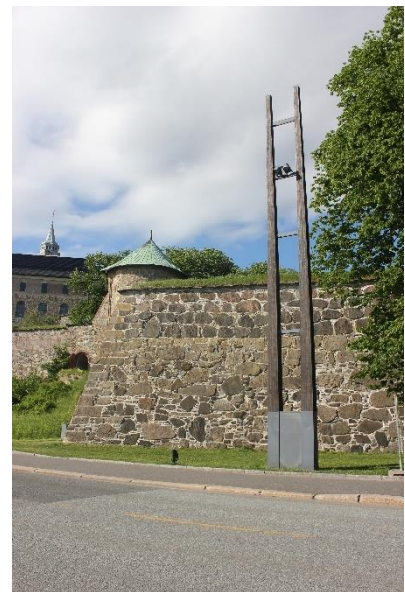
Innenfor fredningsområdet står det flere elementer som ikke inngår i fredningen, blant annet lysmaster, lyskastere, informasjonsskilt og gateskilt.

En informasjonsskilt ble satt opp i 2012. Den er festet på en betongsokkel.

Det står flere lyktestolper langs fortauet.

Lengst vest i området står det en større lysmast, samt lyskastere på bakken som lyser opp festningen.

Antony Gormley

Antony Gormley (f. 1950) er en britisk skulptør. Han er særlig kjent for sine stiliserte menneskefigurer i jern og for installasjoner og kunstverk ute i det offentlige rom. I mange av kunstverkene hans er plasseringen i landskapet vesentlig. Gormley arbeider også mye med menneskets forhold til rom. Han har utformet flere minnesteder. Gormley representert med flere kunstverk i det offentlige rom i Norge.

Det nasjonale minnesmerket over norske jøder som ble deportert under 2. verdenskrig I forbindelse med restitusjonsoppgjøret ble tanken om et minnesmerke igjen brakt på banen av regjeringen. Norge var da et av få land i Europa som ikke hadde et nasjonalt minnesmerke over hendelsene jødene var blitt utsatt for under andre verdenskrig. Fra regjeringens side var det planlagt et minnesmerke i form av en stein eller en bauta inne på festningens område, mens representanter for den jødiske befolkningen argumenterte for at det heller burde stå utenfor festningsmurene og gis en kunstnerisk utforming. Og slik symbolisere utenforskapet jødene hadde opplevd under krigen. Kulturdepartementet utlyste i 1998 en åpen konkurranse med fem særlig inviterte kunstnere, deriblant Antony Gormley. Det kom inn i alt 63 bidrag, men juryens innstilling var enstemmig. Kunstverket skulle etter planen avdukes 17. mai 2000, men et verneverdig pissoar som stod her skapte noen forsinkelser. Avdukningen ble i stedet den 25. oktober 2000, ved daværende kulturminister Ellen Horn. På samme dato som arrestordenen for jødiske menn var gått ut på i 1942.

Minnestedet

Minnesmerket er et viktig fysisk symbol på deportasjonen av den jødiske befolkningen i Norge og det norske Holocaust plass i den norske krigshistorien. Det er også historien om overgrep utført av nordmenn mot en minoritet. Minnesmerket er en del av samfunnets og statens oppgjør med egen historie og beklagelse overfor den jødiske befolkningen. Deportasjonsmonumentet ligger ikke på det eksakte stedet hvor skipene lå til kai, men det har likevel stor opplevelsesverdi der det står vendt ut mot fjorden, med utsyn mot leia der Donau seilte forbi. Elementene som fjorden, trærne og festningsmuren er brukt av Gormley som del av det kunstneriske uttrykket.

«Som helhet utgjør Gormleys verk en stort anlagt historisk fortelling om maktovergrep og ekskludering, om tap av menneskeverd og menneskeliv - men kanskje også om livets og lengselens håp gjennom den vakre beliggenheten, de store trærne og fjorden som skaper et sted for refleksjon og ettertanke.»

(HL-senteret: Minnesmerket for deporterte jøder)

Antony Gormley hadde en intensjon om å skape et sted for refleksjon og kontemplativ ro, noe som fremheves ved at han døpte kunstverket *Site of Remembrance /Sted for erindring*. Stolene representerer et fravær og selve arrangementet, der stolene står spredt utover, kan speile en hastig og uventet avskjed. At de står uten seter har en virkning vitner om noe som er fundamentalt ødelagt. Ingen kan ta plassen til de som ble tvunget til å reise for så å aldri komme tilbake. Gormley har selv kommentert kunstverket slik:

«Holocaust kan ikke skildres. Jeg ønsker at dette skal være et sted som huskes – å bygge en bro mellom de levende og de døde slik at de grusomme hendelsene og deres konsekvenser aldri skal glemmes. Stedet er i seg selv stemningsfullt og behøver bare minimalt med intervensjon. Tilstedeværelsen av den store, ekskluderende festningsmuren og fjorden er mektige katalysatorer for fantasien. Og trærne står der som vitner til tiden og tidens gang».

(Gjengitt fra KORO, *Deportasjonsmonumentet på Akershusstranda*)

Minnestedet blir gjerne brukt ved markeringen av den internasjonale Holocaustdagen 27. januar og markeringen 26. november til minne om deportasjonen. Ved Holocaust-dagen står forsamlingen vendt innover, mot festningsmuren, mens den 26. november står forsamlingen vendt utover, mot fjorden.

Det var på dette stedet, 70 år etter ugjerningene, at den offisielle beklagelsen over hvordan jødene ble behandlet av nordmenn under andre verdenskrig, ble gitt. Det var statsminister Jens Stoltenberg som bad om unnskyldning på vegne av den norske stat, i talen han holdt ved Holocaust-dagen i 2012.

*«Hva med ugjerningene mot Ruth Maier og de andre jødene?
Drapene er uten tvil nazistenes verk.
Men det var nordmenn som arresterte.
Det var nordmenn som kjørte bilene.
Og det skjedde i Norge.*

*I løpet av krigen ble 772 norske jøder og jødiske flyktninger arrestert og deportert.
Bare 34 overlevde.*

*Uten å frata nazistene ansvaret, er det tid for å se at politifolk og andre nordmenn
deltok i arrestasjoner og deportasjoner av jøder.
Jeg finner det i dag riktig å uttrykke vår dype beklagelse over at dette kunne skje på
norsk jord.»*

(Utdrag fra Jens Stoltenbergs tale ved minnemarkeringen på Holocaustdagen,
27.01.2012)

Kilder

Trykte kilder

Reisel, Berit: «Hvor ble det av alt sammen?» *Plyndringen av jødene i Norge*. Forlaget Press, 2021.

Christensen, Camilla: *Erindringens sted. Om minne, kunst og ettertanke på Akershus kai*. I ASK Kulturhistorisk tidsskrift, 2. utgave 12.12.2012.

[https://www.uio.no/studier/program/relkult/studieretninger/kulturhistorie/ask/ask-\(2.-utgave-2012\).pdf](https://www.uio.no/studier/program/relkult/studieretninger/kulturhistorie/ask/ask-(2.-utgave-2012).pdf)

Nettsider

HL-senteret: Deportasjonen av de norske jødene

<https://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/holocaust/norge/deportasjonen-av-de-norske-jodene.html>

HL-senteret: Minnesmerket for deporterte norske jøder <https://www.hlsenteret.no/gormley/>

KORO: Deportasjonsmonumentet på Akershusstranda.

<https://koro.no/prosjekter/deportasjonsmonumentet-pa-akershusstranda/?highlight=kunst%253%253%2525252b8%25kunstfaglig%25statsbygg>

Stoltenberg, Jens: Tale ved minnemarkeringen på Holocaustdagen 2012.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/stoltenberg-ii/smk/taler-og-artikler/2012/minnemarkering-pa-holocaustdagen/id670621/>

Foto

Georg W. Fossums originalnegativer 1942. Foto: Georg W. Fossum/Nasjonalbiblioteket.

https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digifoto_20180105_00083_krgstr_00610

Ortofoto fra 1956. Widerøes flyveselskap/Statens kartverk. Skjermdump fra kulturminnedatabasen Askeladden.

Alle foto er tatt av Ingrid Melgård i mars 2022 og i mai 2022, dersom ikke annet er nevnt.